

บทที่ 3 วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เน้นการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารทางวิชาการ แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จนเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน เครือข่ายสังคมและการเรียนรู้ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความขัดแย้ง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดที่จะศึกษา ซึ่งในการเก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูลใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการและการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นหลัก โดยมีขั้นตอนในการเตรียมการดังนี้

ผู้วิจัยเตรียมสมุดบันทึกเล็ก ๆ พร้อมทั้งปากกาและดินสอติดตัวไปทุกครั้งที่เข้าพื้นที่ สำหรับการใช้กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง อุปกรณ์เครื่องเขียนอื่น ๆ และวัสดุต่าง ๆ นั้น ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และประเด็นคำถามที่จะใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งสถานการณ์นั้นมีทั้งที่ตั้งใจให้เกิดจากการใช้ประเด็นคำถามที่เตรียมไป และสถานการณ์ที่สภาพแวดล้อมมีส่วนเอื้อให้เกิดขึ้น โดยที่ผู้วิจัยไม่ได้คาดหมาย นอกจากนี้ตัวผู้วิจัยเองซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งก็มีการเตรียมในด้านทัศนคติ การรับฟัง การวิเคราะห์ข้อมูล การทำตัวให้เป็นกลางในการวิเคราะห์ข้อมูล เบื้องต้น เพื่อให้เกิดอคติน้อยที่สุดในระหว่างการเก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูล ซึ่งใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เจาะลึก โดยประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์เป็นคำถามปลายเปิด และจะใช้การพูดคุยที่เป็นกระบวนการกลุ่มในกรณีที่สถานการณ์เอื้ออำนวยให้เกิดกลุ่มได้

ในการดำเนินการแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ ระยะแรกเป็นการเข้าไปสำรวจ สภาพแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ สภาพแวดล้อมทั่วไป สถานที่สาธารณะของชุมชน สถานที่ที่กลุ่มคนในชุมชนทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น วัด ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน ศาลารวมใจ ศูนย์เด็กเล็ก ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน สนามกีฬาหมู่บ้าน ร้านค้า เป็นต้น และเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข บุคคลในชุมชน ช่างเคียง ผู้รู้ที่เกี่ยวข้องและผู้ที่เคยศึกษาเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อให้เห็นมุมมองของบุคคล

ภายนอกที่มีต่อหมู่บ้านนี้ ระยะเวลาที่สองคือ การเข้าไปเก็บข้อมูลจากบุคคลภายในชุมชน ได้แก่ ผู้อาวุโส หมอพื้นบ้าน ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้มีประสบการณ์ในการรักษาพยาบาลไม่ว่าจะเป็น พ่อบ้าน แม่บ้าน เด็ก หรือผู้สูงอายุ ตามประเด็นคำถามที่เตรียมไว้ ซึ่งเป็นคำถามแบบปลายเปิดในประเด็นที่เกี่ยวกับบริบทของชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตประจำวัน ทักษะการมองโลกของคนในชุมชน วิธีการ พิธีกรรม ความเชื่อในด้านการรักษาพยาบาลแบบต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในแต่ละยุคสมัย เงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนการรักษาพยาบาล และระยะที่สาม เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้ทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลโดยวิธีการแบบสามเส้าทั้งด้านข้อมูล ด้านวิธีการรวบรวม ด้านทฤษฎี และด้านผู้วิจัยอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เป็นระยะๆ ตั้งแต่ขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูล และการบันทึกข้อมูลภาคสนามแล้ว

สำหรับการสรุป อภิปรายผล และการเขียนรายงานการวิจัยจะดำเนินการหลังจากผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่เป้าหมายนั้น ผู้วิจัยได้เริ่มจากการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านโดยการเข้าไปแนะนำตัว แจ่มวัตถุประสงค์ เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน จนได้รับความไว้วางใจซึ่งเห็นได้จากข้อมูลที่ได้รับนั้นเป็นข้อมูลเฉพาะส่วนตัว ดังมีรายละเอียดในการดำเนินการต่อไปนี้

1. แหล่งข้อมูล

เนื่องจากผู้วิจัยเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ซึ่งมีการทำงานประสานกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขระดับตำบลมาก่อน จึงเป็นการง่ายในการขอข้อมูลและประสบการณ์ตรงของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขต่อคนในพื้นที่เป้าหมายซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขตำบลกิ้วแลน้อย อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพ ที่ตั้ง เขตติดต่อ ลักษณะประชากร อาชีพ การคมนาคม ตลาด ร้านค้า สถานที่สาธารณะ เช่น วัด ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน ที่อ่านหนังสือพิมพ์ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน องค์กรชุมชน บุคคลที่มี

บทบาทหน้าที่และยศตำแหน่งต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นจุดเริ่มต้นเพื่อพิจารณาว่าจะเข้าไปเก็บข้อมูลกับคนแต่ละกลุ่มอย่างไร

เมื่อได้ข้อมูลเบื้องต้นแล้วจึงเข้าไปสังเกตสภาพทั่ว ๆ ไปในพื้นที่อีกครั้งหนึ่ง พื้นที่เป้าหมายนี้ผู้วิจัยเคยเข้ามาเยี่ยมเยียนหมอพื้นบ้านซึ่งเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านนี้บ้างแล้ว ครั้งแรกที่ได้พูดคุยกับหมอพื้นบ้านท่านนั้น เป็นการพบกันในที่ประชุมเครือข่ายหมอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ แล้วผู้วิจัยได้ติดตามเข้าไปสังเกตการณ์ในเรื่องการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านของหมอพื้นบ้านท่านนี้จึงมีความคุ้นเคยกันมาก่อน และเนื่องจากหมอพื้นบ้านท่านนี้เป็นผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพของคนในชุมชนและเป็นผู้ที่รับรู้ความเป็นไปของชุมชนตลอดเวลา เพราะเป็นตัวตั้งตัวตีในการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งจะได้รับความร่วมมือจากคนในหมู่บ้านเป็นอย่างดีทุกครั้งด้วย ข้อมูลหลัก ๆ จึงได้จากท่านผู้เฒ่าพอสมควร นอกจากนี้ท่านยังมีตำแหน่งเป็นประธานผู้สูงอายุของหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงได้รับคำแนะนำและเชื่อมต่อไปยังแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ได้อีกคือ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มหมอพื้นบ้านหรือกลุ่มหมอเมือง

ในกลุ่มผู้สูงอายุ ข้อมูลที่ได้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน ลักษณะทางกายภาพ เครือข่ายและความสัมพันธ์ของเครือญาติ การใช้ชีวิตประจำวันที่เปลี่ยนแปลงไป การทำมาหากิน สภาพเศรษฐกิจ ประสบการณ์ด้านการรักษาพยาบาล พิธีกรรมและวิธีการปฏิบัติเมื่อยามเจ็บป่วย ความเชื่อ ทศนคติ โลกทัศน์และสภาพสังคมในยุคสมัยต่าง ๆ

กลุ่มหมอเมือง เป็นแหล่งข้อมูลอีกแหล่งหนึ่งที่ให้ข้อมูลและประสบการณ์ด้านการรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย พิธีกรรมและวิธีการรักษา ทศนคติ ความเชื่อ

ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นอดีตผู้นำ ผู้นำปัจจุบัน และกรรมการขององค์กรชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคล หน่วยงานของรัฐและเอกชนนอกหมู่บ้าน และเป็นมุมมองอีกด้านหนึ่งในข้อมูลอย่างเดียวกันของคนในชุมชน

แหล่งข้อมูลที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง คือ กลุ่มผู้ที่มีบทบาทในการดูแลรักษาพยาบาลสมาชิกในครอบครัว ทั้งนี้ผู้วิจัยไม่ได้มุ่งไปที่แม่บ้านเท่านั้น เพราะแต่ละครอบครัวผู้ที่มีบทบาทดังกล่าวจะไม่ใช่คนกลุ่มเดียวกันแต่จะมีทั้งแม่บ้าน พ่อบ้าน ผู้อาวุโสและเด็ก

นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลที่ได้จากสมาชิกของหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งเป็นข้อมูลที่เป็นมุมมองของคนนอกพื้นที่

2. การเก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูล

ผู้วิจัยได้เริ่มเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่การหาพื้นที่เป้าหมาย เพราะการเข้าไปในพื้นที่แต่ละแห่ง จะได้ข้อมูลพื้นฐานบางส่วนมาประกอบการพิจารณาร่วมกับสภาพทั่วไปทางกายภาพที่สังเกตได้ ผู้วิจัยเริ่มเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบเฉพาะพื้นที่เป้าหมาย ตั้งแต่ปลายเดือนพฤศจิกายน ซึ่งเป็นช่วงที่เสนอโครงการทำวิทยานิพนธ์แล้ว โดยเริ่มเข้าไปแนะนำตัวในฐานะนักศึกษาที่ต้องการมาศึกษาและเรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนและวิถีชีวิตของคนในชุมชน สถานที่แห่งแรกที่ผู้วิจัยเข้าไปแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าไปศึกษาชุมชนคือ สถานีอนามัยตำบลพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น และขอความเห็นเกี่ยวกับลักษณะนิสัยของคนในชุมชนและผู้นำของชุมชน แล้วจึงเข้าไปแนะนำตัวเพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลกับผู้ใหญ่บ้าน พร้อมกับสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ โดยการออกเดินตามบ้านแต่ละหลัง ซึ่งการที่จะเดินไปทางไหน บ้านใครก่อน-หลังนั้น คือจุดเริ่มต้นและข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากหมอพื้นบ้านที่ผู้วิจัยคุ้นเคยแล้วนั่นเอง ซึ่งคนในชุมชนจะเรียกว่า “พ่อน้อย” หรือบางคนก็เรียกว่า “พอมอ” พอเริ่มจากบ้านของพอมอแล้วก็ขยายต่อในกลุ่มหมอเมือง ซึ่งหมอเมืองแต่ละคนก็จะขยายไปในกลุ่มเครือญาติของหมอเมือง ในกลุ่มเหล่านี้จะมีผู้อาวุโสซึ่งจากตัวผู้อาวุโสก็ขยายไปถึงกลุ่มลูกหลาน เครือญาติของผู้อาวุโสนั้นด้วย ระยะเวลาที่เข้าไปในชุมชน ผู้วิจัยวางแผนว่าเวลาที่มีการประชุมในหมู่บ้าน ผู้วิจัยจะเข้าร่วมประชุมและแนะนำตัวกับสมาชิกในหมู่บ้าน เพื่อแจ้งถึงวัตถุประสงค์ของการเข้ามาเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ และจะได้เป็นการง่ายต่อการสร้างความสัมพันธ์เพื่อจะได้รับความไว้วางใจเร็วขึ้น แต่หมู่บ้านนี้มีการประชุมชาวบ้านน้อยมาก ส่วนใหญ่ผู้ใหญ่บ้านจะประกาศทางเสียงตามสายของหมู่บ้าน ช่วงต้นปีจะมีการประชุมครั้งหนึ่งโดยจัดประชุมที่วัด แต่ผู้ใหญ่บ้านเลื่อนนัดการประชุมด่วนจึงทำให้ผู้วิจัยพลาดโอกาสไป แต่ก็ยังมีการประชุมอื่นคือ การประชุมของกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มชาวบ้านที่เป็นกรรมการของแต่ละองค์กรในหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงใช้โอกาสเหล่านี้เข้าไปพูดคุย สร้างความสัมพันธ์ แนะนำตัว ซึ่งแจ้งวัตถุประสงค์และจัดประชุมกลุ่มสมทบไปด้วย ช่วงแรกที่ยังไม่ค่อยมีใครรู้จัก ทุกคนจะถามว่าเป็นใคร มาจากไหน ทำไมจึงเลือกหมู่บ้านนี้ ผู้วิจัยจึงต้องแนะนำตัวและบอกวัตถุประสงค์ของการมาทุกครั้ง แต่ถ้าในวงสนทนานั้นมีผู้ที่เคยพบและเคยพูดคุยกับผู้วิจัยมาก่อนก็จะเป็นผู้ที่จะช่วยบอกกล่าวกับคนอื่น ๆ การที่ผู้วิจัยเดินตามบ้านที่ละหลังแบบนี้แม้ว่าจะต้องเสียเวลาในระยะแรก ๆ กับการแนะนำตัวและบอกกล่าววัตถุประสงค์ในการมา แต่ข้อมูลที่

ได้เป็นข้อมูลที่เกิดจากเครื่องมือที่เป็นตัวผู้วิจัยเอง และทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลต่อตัวผู้วิจัย พอเริ่มคุ้นเคยแล้วจะเริ่มเกิดกลุ่มตามธรรมชาติ เวลาที่ผู้วิจัยเข้าไปพูดคุยหรือสัมภาษณ์ บางครั้งจึงกลายเป็นการสนทนากลุ่มไปโดยไม่ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า แต่ก็เป็นการดีที่จะได้มีโอกาสตรวจสอบข้อมูลไปด้วย ในการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นไปด้วย เพื่อที่จะได้เตรียมประเด็นคำถามในการเก็บข้อมูลครั้งต่อไป การเก็บรวบรวมข้อมูลนี้จะทำโดยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เจาะลึก กระบวนการกลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยจะเลือกใช้วิธีไหนขึ้นขึ้นอยู่กับประเด็นคำถาม กลุ่มเป้าหมายและสถานการณ์แวดล้อมที่จะนำไป โดยผู้วิจัยเตรียมพร้อมในการปรับวิธีการให้เข้ากับสถานการณ์ตลอดเวลา

2.1 การสังเกต

- การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

วิธีนี้เป็นวิธีแรกและใช้มากในระยะแรกที่เข้าพื้นที่ โดยสังเกตเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั่วไป บ้านเรือนที่อยู่อาศัย กิจกรรมของผู้คนในหมู่บ้าน การดำเนินชีวิตประจำวันของคนแต่ละวัย การติดต่อสื่อสาร การซื้อขายสินค้า การใช้สถานที่สาธารณะ การเดินทางเข้า-ออกหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในและคนภายในกับภายนอกหมู่บ้าน ระยะแรกที่ผู้วิจัยยังไม่ค่อยรู้จักใครก็จะยังไม่ค่อยพูดคุยมากนัก จึงใช้การสังเกตเวลาเดินไปตามถนนในหมู่บ้าน สถานที่สาธารณะ เช่น วัด ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนร้านค้า ในหมู่บ้านแห่งนี้จะมีร้านอาหารที่ขายอาหารตามสั่งอยู่หนึ่งร้าน ผู้วิจัยใช้สถานที่แห่งนี้เป็นที่พบทวนและจดบันทึกข้อมูลที่ได้มาโดยย่อ และเป็นจุดสังเกตผู้คนที่สัญจรผ่านไปมาและยังเป็นแหล่งอาหารของผู้วิจัยด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้วิธีการนี้กับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านด้วย เช่น การประชุมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในหมู่บ้าน กิจกรรมทางศาสนาคือการทำบุญตักบาตรในวันพระ และวันสำคัญทางศาสนา

- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยใช้วิธีนี้ในระหว่างพูดคุย สัมภาษณ์ การร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับชุมชน เช่น การประชุมกลุ่มผู้สูงอายุ การทำบุญตักบาตรที่วัดในวันพระ การฉลองพัสดของเจ้าอาวาสที่วัดที่จัดขึ้นพร้อมกับการสงฆ์น้ำพระธาตุที่วัด โดยผู้วิจัยเข้าไปร่วมเป็นสมาชิกส่วนหนึ่ง

ของเหตุการณ์นั้น ๆ และร่วมทำกิจกรรมเหมือนกับสมาชิกคนอื่น ๆ ของชุมชนเพื่อทำความเข้าใจในพฤติกรรม ความรู้สึก ความเชื่อของชาวบ้าน

2.2 การสัมภาษณ์

- การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ

ผู้วิจัยเข้าไปพบปะ พูดคุย บางครั้งอาจมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นบ้าง โดยดูสภาวะแวดล้อมหรือสถานการณ์ในขณะนั้นว่าผู้ถูกสัมภาษณ์กำลังทำอะไรอยู่ ผู้วิจัยเริ่มพูดคุยจากเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น เช่น ผู้ถูกสัมภาษณ์กำลังทำขนมจะไปขายในตลาด ก็พูดคุยเกี่ยวกับการทำขนมว่าเริ่มทำเมื่อไร ใครมีส่วนช่วยบ้าง ขายที่ไหน เวลาใด ขายได้เป็นอย่างไร ลูกค้าเป็นใคร ทำอาชีพอื่นด้วยหรือไม่ ถ้าทำทำเวลาใด อย่างไร หรือถ้าผู้ถูกสัมภาษณ์กำลังกลับมาจากการทำงานในสวนในนา จะพูดคุยเกี่ยวกับการทำสวน ทำนา การปรับเปลี่ยนวิธีการทำ เริ่มทำเมื่อไร ทำอย่างไร ขายได้ สภาพเศรษฐกิจ แล้วจึงโยงเข้าสู่ข้อมูลที่ต้องการ เช่น อยู่กันกี่คน อยู่อย่างไร ใครมีบทบาทหน้าที่อะไรบ้าง อย่างไร สุดท้ายก็จะเข้าสู่ประเด็นคำถามเกี่ยวกับภาวะสุขภาพ การเจ็บป่วย การรักษาพยาบาลความเจ็บป่วย โดยส่วนใหญ่จะเป็นสภาพแวดล้อมและเหตุการณ์ทั่ว ๆ ไป เพื่อที่ผู้วิจัยจะได้ทราบถึงบริบทของชุมชน สภาพสังคม ความสัมพันธ์ การเมือง อาชีพ เศรษฐกิจ การใช้ชีวิตประจำวัน ความคิด ความเชื่อ ทัศนคติการมองโลก

- การสัมภาษณ์เจาะลึก

ในการเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ทุกครั้ง ผู้วิจัยได้เตรียมประเด็นคำถามที่มีทั้งประเด็นคำถามทั่วไปและประเด็นคำถามเฉพาะ ระยะเวลาที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลทั่ว ๆ ไปนั้น ถ้าการพูดคุยนำพาให้เข้าสู่ประเด็นที่จะได้ข้อมูลเฉพาะได้ ผู้วิจัยก็จะสัมภาษณ์เจาะลึกในประเด็นนั้น ๆ แต่ถ้าผู้ให้สัมภาษณ์ยังไม่ค่อยเปิดเผยข้อมูล ผู้วิจัยจะเข้าไปสัมภาษณ์เจาะลึกในครั้งต่อไป ถ้าหลังจากกลับออกมาวิเคราะห์ข้อมูลหรือมีข้อมูลจากแหล่งอื่นเพิ่มเติมว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ผู้นั้นมีข้อมูลที่น่าสนใจ

2.3 กระบวนการกลุ่ม

กระบวนการกลุ่มที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีทั้งที่ผู้วิจัยตั้งใจจัดกลุ่มขึ้นมา และเกิดกลุ่มขึ้นเองตามธรรมชาติ กลุ่มที่ผู้วิจัยตั้งใจให้เกิด ได้แก่ การนัดประชุมกลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน กลุ่มผู้นำ กลุ่มเยาวชน ซึ่งผู้วิจัยใช้กระบวนการทำแผนที่แบบมีส่วนร่วม โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับตำแหน่งบ้าน สถานที่สำคัญ สถานที่สาธารณะ แหล่งความรู้ ความสัมพันธ์ เครือญาติ แหล่งรักษาพยาบาล และการวิเคราะห์ฤดูกาล โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำงานในรอบปี พิธีกรรม งานประเพณี ความเจ็บป่วยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรอบปี การนัดประชุมกลุ่มในการจัดสนทนากลุ่มเพื่อเจาะลึกในบางประเด็นคำถาม และเพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูล ส่วนกลุ่มที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ นั้น จะเกิดขณะที่มีการพูดคุย สัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการซึ่งแรก ๆ จะมีผู้ร่วมสนทนาเพียง 1 หรือ 2 คน แล้วมีผู้สนใจที่ผ่านไปมาเข้ามาร่วมวงสนทนาด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ในระยะแรกของการเข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่นั้นไม่ค่อยมี แต่เมื่อชาวบ้านเริ่มรู้จักว่าผู้วิจัยเป็นใคร มาจากไหน ต้องการอะไร กลุ่มลักษณะนี้จะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ข้อดีของการเกิดกระบวนการกลุ่มแบบนี้คือ ทำให้มีการตรวจสอบข้อมูลไปด้วย มีข้อถกเถียงในความคิดที่หลากหลาย เกิดจุดสังเกตที่ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นบุคคลที่น่าสนใจซึ่งนำไปสู่ประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึกบุคคลนั้น ๆ ข้อเสียก็คือบางครั้งจะไม่ได้ข้อมูลที่เป็นส่วนตัวที่เฉพาะเจาะลึก ซึ่งผู้วิจัยจะต้องหาโอกาสที่จะเข้าถึงบุคคลที่จะให้ข้อมูลเบื้องต้นให้ได้ในภายหลัง

ในการจัดสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจัดขึ้นเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นเฉพาะที่เป็นข้อมูลเจาะลึก และใช้ในการตรวจสอบข้อมูล ซึ่งได้ทำหลังจากข้อมูลที่ได้เริ่มคงที่แล้ว โดยตรวจสอบจากกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มเฉพาะคือ กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้านในฐานะเป็นผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยในครอบครัว กลุ่มผู้นำชุมชนในฐานะที่เป็นผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ ภายนอกหมู่บ้าน โดยผู้วิจัยได้เลือกผู้ที่เข้ามาร่วมกลุ่มสนทนาจากข้อมูลเบื้องต้นที่มี และดูความเป็นไปได้ในเรื่องเวลาที่สมาชิกสามารถมาร่วมด้วยได้ คือยึดกลุ่มเป็นหลักไม่ได้ยึดผู้วิจัยเป็นหลัก เมื่อเลือกได้แล้วจึงนัดหมายบุคคลเวลา สถานที่ โดยถามความเห็นของกลุ่มเพื่อให้กลุ่มเกิดความสบายใจ ผ่อนคลาย และไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทางการ ส่วนใหญ่เห็นว่าให้ใช้สถานที่ที่วัด ดังนั้นการจัดกลุ่มสนทนาจึงจัดที่วัดเกือบทุกครั้ง ในการสนทนากลุ่มนี้ ผู้วิจัยเริ่มด้วยการสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง ผ่อนคลายเกริ่นนำในเรื่องทั่วไป แล้วค่อย ๆ ดึงสู่ประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการคือ ทางเลือกในการรักษาพยาบาล

เวลาเจ็บป่วยว่ามีประสบการณ์ในการเลือกเป็นอย่างไร เลือกแบบไหน เพราะอะไร ผลเป็นอย่างไร มีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้องบ้างทั้งเงื่อนไขของตัวบุคคล สภาวะแวดล้อมและปัจจัยอื่น ๆ โดยผู้วิจัยได้สรุปเป็นระยะระหว่างการสนทนา และในการจัดสนทนากลุ่มนี้ได้มีเพื่อนนักศึกษาเข้าไปช่วยดำเนินการด้วย จึงต้องมีการพูดคุยทำความเข้าใจในกระบวนการและประเด็นที่จะพูดคุยก่อนดำเนินการทุกครั้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันและประสานงานกันอย่างสอดคล้องราบรื่น

จะเห็นว่าผู้วิจัยไม่ได้จัดสนทนากลุ่มในกลุ่มหมอพื้นบ้าน สาเหตุที่ไม่ได้จัดนั้นก็คือผู้วิจัยได้มีการตรวจสอบแบบสอบถามแล้วและกลุ่มหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ก็อยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุ นั่นเอง

2.4 บันทึกข้อมูลภาคสนาม

ในระหว่างเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้บันทึกย่อยลงในสมุดบันทึกเล่มเล็กที่นำติดตัวไปตลอดเวลา บางครั้งบันทึกหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการโดยบันทึกระหว่างเดินออกจากบ้านหลังหนึ่งไปอีกหลังหนึ่ง ระหว่างนั่งรับประทานอาหารที่ร้านอาหารในหมู่บ้าน บางครั้งบันทึกขณะที่พูดคุยหรือสัมภาษณ์โดยส่วนใหญ่แล้วจะไม่ค่อยบันทึกต่อหน้าผู้ถูกสัมภาษณ์ เพราะผู้ถูกสัมภาษณ์จะคอยพะวงกับการจดบันทึกของผู้วิจัย แต่ก็มีบางคนที่คาดหวังว่าผู้วิจัยจะต้องจดบันทึกระหว่างพูดคุยกัน ผู้ถูกสัมภาษณ์บางคนถามว่า “ทำไมไม่เห็นจดอะไรเลย” ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีทำความเข้าใจกับข้อมูลที่ได้ร่วมกับการใช้ความจำ หลังจากกลับถึงที่พักแล้วจึงมานั่งทบทวนเหตุการณ์ในสมุดบันทึกย่อ ก่อนที่จะบันทึกรายละเอียดทั้งหมดในกระดาษ A4 โดยแบ่งเป็น 3 ช่อง ดังนี้

วันเดือนปี	ข้อมูลที่ได้	สรุป/วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น
เวลา.....สถานที่.....
สภาพทั่วไปที่สังเกตเห็น.....
.....

นอกจากการจดบันทึกแล้ว ยังมีการบันทึกด้วยภาพถ่ายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน และบันทึกเทปเมื่อมีการจัดสนทนากลุ่มด้วย

3. ตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า คือ ต่างบุคคล ต่างเวลา ต่างสถานที่ ในกรณีที่มีข้อสงสัยหรือข้อมูลไม่ค่อยตรงกัน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังตรวจสอบตัวเองด้วยเพราะการเป็นข้าราชการนั้นมักจะยึดติดกับทัศนคติและวิธีการทำงานแบบราชการ ที่ชอบคิดแทนชาวบ้านและไม่ได้นำพื้นฐานความเป็นชาวบ้านในตัวเองมาใช้กับชาวบ้านด้วยนั้นจะทำให้เกิดมีอคติต่อข้อมูลได้ ดังนั้นจึงต้องมีการตรวจสอบเป็นระยะ ๆ ร่วมกับการตรวจสอบในด้านแนวคิด ทฤษฎีและวิธีการที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลด้วย ทั้งนี้ไม่ว่าข้อมูลนั้นจะมีแนวโน้มไปในทางเดียวกันหรือมีความหลากหลายก็ตาม

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น หลังจากกลับจากพื้นที่ทุกครั้งผู้วิจัยบันทึกข้อมูลที่ได้มาและสรุปไว้คร่าว ๆ ว่าได้อะไรบ้าง วันไหนที่มีข้อมูลหรือสังเกตอะไรได้มากพอ สามารถวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นได้ก็จะบันทึกไว้เช่นกัน พอได้ข้อมูลมากพอที่จะใช้ตรวจสอบซึ่งกันและกันได้ก็จะสรุปรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในระดับหนึ่งก่อน เพื่อดูว่าข้อมูลที่มีอยู่นั้นตอบคำถามอะไรได้บ้าง ต้องเพิ่มเติมในประเด็นไหน จากใครและอย่างไร ซึ่งเท่ากับเป็นการวิเคราะห์และตรวจสอบไปพร้อม ๆ กัน และเมื่อข้อมูลที่ได้มีความคงที่เพียงพอแล้ว ผู้วิจัยจึงได้จำแนกและจัดหมวดหมู่ตามประเด็นหัวข้อและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทั้งหมด หลังจากนั้นจึงเชื่อมโยงข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กัน สังเคราะห์ข้อมูลที่เชื่อมโยงได้แล้วจึงสรุปออกมาตามประเด็นหัวข้อการวิจัย (ซึ่งนำมาจากขอบเขตเนื้อหาที่ตั้งไว้ในตอนแรก) เพื่อเขียนรายงานสรุปผลทั้งหมด นำผลสรุปมาเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎีและหลักการของความเป็นจริงเพื่ออภิปรายผลต่อไป